

usılı jas aktyorlar ushın úlken mektep bolıp xızmet etpekte. Aktyordın dóretiwshilik miyrası qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń altın fondına kiredi.

Juwmaqlap aytqanda, Shamurat Ótemuratov qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń ullı wákili, komik hám dramalıq rollerdi

birdey jetik atqarǵan siyrek ushurasatúǵın aktyor. Ol ómiriniń aqırına shekem sadıqlıq penen xızmet etip, milliy teatr kórkem óneriniń rawajlanıwına sheksiz úles qostı. Onıń dóretiwshilik miyrası keleshek áwlad ushın biybaha ruwxıy baylıq bolıp qaladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrı tariyxı. - Nókis.
2. Qaraqalpaq teatr kórkem óneri: maqalalar toplamı. - Nókis.
3. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artistleri haqqında biografiyalıq maǵlıwmatlar. - Tashkent.
4. Milliy teatr hám aktyorlıq sheberligi. - Tashkent.

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpoq teatr san'atining atoqli namoyandasi, mashhur komik aktyor Shamurat O'temuratovning hayoti va ijodiy faoliyati keng yoritilgan. Aktyorning Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatridagi ko'p yillik sahnaviy faoliyati, o'ziga xos aktyorlik maktabi, komik va dramatik obrazlarni yaratishdagi mahorati tahlil qilinadi. Shuningdek, san'atkorning milliy teatr rivojiga qo'shgan hissasi va ijodiy merosining bugungi kundagi ahamiyati ochib beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье широко освещается жизнь и творческая деятельность известного представителя каракалпакского театрального искусства, известного комического актера Шамурата Утемуратова. Проанализированы многолетняя сценическая деятельность актера в Каракалпакском государственном академическом музыкальном театре имени Бердаха, его уникальная актерская школа, мастерство в создании комических и драматических образов. Также раскрывается вклад артиста в развитие национального театра и значение его творческого наследия на сегодняшний день.

SUMMARY. This article extensively covers the life and creative work of Shamurat Utemuratov, a prominent representative of Karakalpak theatrical art and renowned comic actor. The actor's many years of stage work at the Berdakh Karakalpak State Academic Musical Theater, his unique acting school, and his mastery in creating comic and dramatic characters are analyzed. It also reveals the artist's contribution to the development of national theater and the significance of his creative heritage today.

XVII-XVIII ÁSIRDE SAZ ÁSBABLÍQ MUZÍKANÍŇ RAWAJLANÍWÍ

Zarlıq Bekbergenov – docent

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanış sózler: simfoniyalıq orkestr, kamer ansambli, janrlar, sonata, simfoniya kvartet, trio, menuet, koncert, polifoniyalıq muzıka.

Ключевые слова: симфонический оркестр, камерный ансамбль, жанры, соната, симфония, квартет, трио, менуэт, концерт, полифоническая музыка

Key words: symphony orchestra, chamber ensemble, genres, sonata, symphony, quartet, trio, menuet, concert, polyphonic music.

XVII ásrde muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıq hám de polifoniya hám gomofoniya usılları sebepli saz ásbablıq muzıkası rawajlana basladı. Sol dáwirdegi janrlarda polifoniya usıllarǵa tiykarlandı. Turmuslıq muzıkaǵa

tán bolǵan gomofon usılınbdaǵı muzıka, qosıq hám ayaq oyın namalarında óz orınların tawǵan edi. Gomofoniyada barlıq dawıslardan melodiya óz aldına ajıralıp esitiledi, qalǵan dawıslar boysınıwshi

dawıslar esaplanadı. Bulardıń tiykarında melodiya sızıǵı hám akkompametlik –dawıslar turadı.

Polifoniyalıq muzıka. Foliponiya – grek tilinen alınǵan sóz bolıp foli-kóp, fon-dawıs degendi bildirip, Polifoniyalıq muzıka kóp dawıslıq muzıka degendi bildiredi. Bunda bas hám boysınıshı, tiykarǵı nama hám akkompametlik dawıslar bolmaydı, bunda, hárbir dawıs óz aldına áhmiyetke iye boladı. XIV-XV ásirlerde polifoniya óziniń rawajlanıw dárejesine jetisti. Kóp dawıslı muzıka «kontrapunkt» dep atalıp, «notaga qarsı nota» degen mánisti bildiredi. Polifoniyalıq shıǵarmalarda nama háreketiniń úzliksizligi polifoniyalıq rawajlanıwdıń imitatsiya sıyaqlı usılın qollanıwdan ámelge asıladı. Imitatsiya (talıqlaw – analiz islew) bul dawıslardıń izbe izlik penen baylanısw usılı bolıp, onda hárbir dawıs biraz keshigip qalıp, bir túrdegi namanı tákirarlaydı. Biraz waqıttan keyin kóp dawıslıqtıń rawajlanıwı tek ǵana vokal-xor kórkem ónerinde payda boladı. Saz ásbap polifoniyası organ muzıkasınıń rawajlanıwı menen baylanıslı bolǵan. Shirkew xori menen, organshılar organ muzıkasına vokal muzıkasına tán bolǵan kóp dawıslı formalarda usıllardı keltirip shıqqan. Bax organ ushın polifoniyalıq úlgi degi shıǵarmaları hám usı formada klavir shıǵarmaların jazdı. Klavir ushın jazǵan shıǵarmalarınan «Jaqsı temperatsiyalangan klavir» dep atalǵan toplamında qırq segiz preludiya hám fugalarda kórsetip berdi. Baxtıń preludiyaları formasın belgilep berishhi konstruktiv belgilaage iye emes, biraq fugalardan birqansha parıqlanadı. Preludiyalardıń háreketi, birdey ritmdegi fakturalarǵa tiykarlanadı. Fuga kóp dawıslı muzıkanıń quramalı formalarınan esaplanadı. Baxtıń barlıq fugalarda bir temalıq hám eki, ush temalıq fugalar hám ushırsadı. Baxtıń dóretiwshiliginde úsh dawıslı; fugalar eń kóp tarqalǵan túri esaplanlanadı. Tórt, bes hám altı dawıslı fugalar hám ushırsadı. Fuga úsh bólimnen turadı. Fugalardıń hárbiriniń óz atamaları bar: ekspozitsiya, rawajlanıwshı hám repiza. Ekspozitsiya muzıkanıń mazmunın temasın kórsetip beriwshi. Ekspozitsiyada fuganıń neshe dawısqá berilgen bolsa temada sonday beriledi, tema bolsa bir dawısta

berilip tiykarǵı tonlıqtı belgileydi. XVIII ásriniń basında saz ásbablıq muzıkası tarixiyında jańa dáwir baslandı. Muzıka kórkem ónerinde jańa dáwirniń ózine tán ózgeshelikleri boldı. Bul waqıtqa kelip, orkestr kapellaları, konsert sólkemleri kibi demokratiyalıq mádeniyat oshaqları payda boldı. Vena, London, Parij, Drezden, Milanda kóplegen saray orkestr kapellaları hám kishi kamer ansarnblleri saz ásbablıq mádeniyatınıń orayına aylandı. Ataqlı kompozitorlar bir waqıtta óz dáwiriniń tanıqlı atqarıwshıları boldı: Skarlatti — talantlı klavesinshi, Bokkerini — talantlı violonchelshi, Vivaldi — talantlı skripkash. Motsart bolsa klavesin hám fortepianoda atqarıwshılıq sheberligi menen tınlawhılardı tań qaldırdı. XVIII ásir saz ásbablıq muzıkasınıń áhmiyetli ózgeshelikleriniń biri gomofon-garmoniyalıq usılda edi. Kamer ansarnblleri ushın jaratılǵan muzıka hám orkestr ushın jazılǵan muzıkalar arasında sezilerli parıq joq, biraq saz ásbablıq muzıkası áste aqırın biyǵárez janrlar — sonata, kvartet, trio, simfoniyalar óziniń formaların taptı. XVII ásir saz ásbablıq muzıkası tarawında oziniń janrlıǵı menn (sonata, trio, kvartet, konsert, simfoniya) «sonata-simfoniyalıq cikl» deb atalıwshı janrlar, tiykarınan, novatorlıq alıp kiriwshi waqıya boldı. Sonata-simfoniyalıq cikl, ádette, úsh yamasa tárt (sonata allegrosi, awır jay bólim, menuet, final) ayırıqsha bólimlerdiń biri edi. Sonata-simfoniyalıq cikldıń payda bolıwı tayyarlanǵan edi. Onıń negizi italiya hám fransuz operası uverturaları menen baylanıslı. Bir-birine qarama-qarsı qoyılıwshı bólimler almasatıwın oyn suitası málim áhmiyetke iye boldı. Fransiyalıq klavesinshiler Kuperen, Ramo, sondayaq, I.S.Bax suitaları edi. Suitanıń bólimleriniń biri — menuet — keyinla klassik sonata-simfoniyalıq cikldiń bólimine aylandı. A.Vivaldi, A.Korelli, G.F.Gendeldiń orkestr konsertleri, I.S.Baxtıń Brandenburg konsertleriniń bolıwı múmkin. XVII ásirniń birinshi yarımındaǵı Italiya saz ásbablıq muzıkasına ayırıqsha toqtap ótiw kerek. D.Skarlattidiń bir bólimli sonataları eski sonata formalarınan sonata allegrosınan ótiw basqıshı sıpatında payda boladı. Gluktiń ustazı J.Sammartinniń dóretiwshiligi

orkestr simfoniyasınıń formalarında áhmiyetli orıńǵa iye boldı. Klavesin hám klavikord saz ásbablarınıń dawıs shıǵıw usılları bir birinen ajıralıp turadı. Klavikordda tangent dep atalıwshı temir plastinkaları tarǵa tiyiwden dawıs payda boladı. Klavikordda klavesinge qaraganda dawıs shıǵıw imkaniyatı kúshli bolıp, dawıstıń bálent – pásliǵı atqarıwshılıǵına baylanısh bul saz áspabınıń ózgesheligi. Klavesinniń dúzilisi klavikorddan ajıralıp turadı. Klavesinde tarlar klavish penen birlestirip ornatılǵan qálemsheler yaki tilsheler járdeminde terbelisedi. Klavesinniń dawısı jaǵımlı boladı. Saz ásbaptıń dúzilisi onda dawıslardı bir-birine baylanıstırıw (legato), sondayaq, dawıstı áste - aqırın bálentletiwsi yamasa páseytiriwshi (crescendo, diminuendo) imkaniyatı bolmaydı. Klavesinde fortepianoǵa qaraganda diapazonı kishi hám zamanagóy pedalı bolmaǵan. Rekonstruksiyalanǵan klavesin saz áspabında eki klaviatura hám pedalı bolǵan. Hár pedal bir klaviatura bir : forte yamasa piano dawıs kúshine iye bolǵan. Ataqlı klavesinshiler, eki klaviatura hám registrlerden sheberlik penen paydalanıp, rán-báreń ırǵaqlardı, túrli jaǵımlı seslerde atqarǵan. klavesinler kúshli dawısqa-ıye bolǵan hám onı konsert saz ásbabı dárejesine alıp shıqqan.

Óziniń shegaralanǵan imkaniyatlarına qaramastan, klavesin joqarı registrdae óziniń jaǵımlı tembrine iye. Klavesin kórkem óneri XVII-XVIII ásirlerde rawajlanıwdıń bálent shıńına shıqtı. XVIII ásirde Italiya operasında uvertura simfoniya atı menen júrgizilgen. Sammartini birinshi ret uverturanı operadan

ajratdı hám onıń úsh bólimli dúzlisin saqlap qalǵan halda erkin janrg a aylandırdı.

Klassik simfonizmniń payda bolıwında Mangeym qalasında jasaǵan hám «mangeym mektebi» dep atalǵan simfoniya mektebin jaratǵan chexiyalıq dóretiwshiniń xızmeti úlken boldı. Onıń basında chexiyalıq sazendeler — skripkashılar, kapelmeysterler hám kompozitorlar turadı. Yan Vatslav, Antonin Stamits hám Frantisek Ksaver Rixter mangeym mektebiniń salıwshılar. Mangeym mektebi klassik orkestrniń jana túrge ótiwi ámelge asırdı — basso continue (klavesin yamasa organniń májbiri birigiwimenen) eski orkestr usılı payda bjldı. Yan Stamits tárepinen dúxilgen orkestr quramındaǵı saz ásbapǵa 30 tarlısaz áspabı , 2 fleyta, 2 goboy, 2 taibla, 4 valtorna, litavralar kiritildi. Mangeym mektebiniń simfoniya shıǵıwı birinshi ret orkestr quramına klarnet saz ásbabın kiritti. Y.Stamitstıń XVIII ásirdeń 40-jıllarında jaratılǵan tmamlanǵan tórt bólimli simfoniyaqlıq cikl qalıplesti, (sonata allegrosı, awır bólim, menuet, shaqqan final). XVIII ásir klavir muzikasınıń rawajlanıwında «berlinlik» yaki «gamburglik» Bax dep atalǵan Filipp Emmanuil Baxtıń dóretiwshiligi júda úlkn áhmiyetke iye boldı. Onıń dóretiwshilik jónelisi kóp tárepligi menen óziniń ullı atası — I.S.Bax ámelge asırǵan islerge qarama-qarsı edi. F.E.Bax klavir ushın úhs júzge jaqın (sonatalar, konsertlar, fantaziyaqlar, kishi kólemdegi) shıǵarmalar jarattı. Klavir sonatası tarawında F.E.Bax joqarı nátijelerge eristi hám Gaydn, Motsart hám Betxovenniń klassik fortepiano sonatalarına jol ashıp berdi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. A.X Trigulova Xorijiy musıqa adabiyoti. Toshkent - «ILM ZIYO» - 2009.
2. И.Прохрова. Музыкальная литература зарубежных стран. М., «Музыка»1977.
3. Б.Левик. Музыкальная литература зарубежных стран. Вып 2,3,4,5. М., «Музыка»1972.1973.1975.

REZYUME. Maqalada XVII-XVIII ásirde saz ásbablıq muzikasınıń tariyxı. Simfoniyaqlıq orkestr, kamer ansamblleri, polifoniyaqlıq muzıka ushın jaratılǵan muzıkalar janrlar sonata, kvartet, trio, simfoniyaqlar haqqında sóz etiledi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается история инструментальной музыки в XVII-XVIII веках. Обсуждаются жанры, созданные для симфонического оркестра, камерных ансамблей, полифонической музыки, включая сонаты, квартеты, трио и симфонии.